

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

POLITICAL SOCIALIZATION AND FORMATION OF CIVIC COMPETENCES OF CIVIC PERSONALITY COMPETENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

У статті розглядається питання впливу політичної соціалізації на формування громадянських компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти. Охарактеризовано різні погляди дослідників щодо формування громадянської компетентності особистості в освітньому процесі. Дано визначення поняттю «політична соціалізація», яке включає в себе не тільки цілеспрямований вплив політичних інститутів та процесів на людину (політичне виховання), а й стихійні («позасистемні») впливи та власну активність людини, що направлена на освоєння навколишнього її політичного світу.

Досліджено базові компоненти громадянства, що визначають зміст громадянської освіти; основні стадії та етапи політичної соціалізації; взаємозв'язок громадянської освіти і формування політичної культури суспільства. Крім того, у статті розкрито типологію політичної культури, яка включає три типи: паройкіальну (патріархальну), підданську і активістську. Продемонстровано взаємозв'язок особливостей процесу здобуття громадянської компетентностей на формування політичної культури суспільства. Наголошено на важливості виховання освіченого громадянина на різних рівнях та у різних видах освіти (формальному, неформальному, інформальному).

Обґрунтовано механізми залучення учнів до прийняття рішень для отримання навичок рівноправного партнерства та демократичної взаємодії, що також повинно проявлятися у формуванні партнерської взаємодії між сім'ями та школами. Зроблено наголос на тому, що політична соціалізація та формування громадянських компетентностей є наскрізними та безперервними процесами при здобутті освіти.

Сконцентровано увагу на стадіях розвитку особистості, які пов'язані з прийняттям на себе ролі інших людей: імітації, ігрової та стадії колективних ігор. Охарактеризовано чотири фази політичної соціалізації особистості з 3 до 13 років: політизація, персоналізація, ідеалізація, інституціоналізація. Важливим на цих стадіях є несуперечливість політичних наративів та практичної діяльності.

Подано список Національних стандартів партнерства між сім'ями та школами, що показують, які саме дії допомагають учням досягнути успіху та гармонійно соціалізуватися, а також результати дослідження громадянської освіти в Україні.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянська освіта, компоненти, політична культура, політична соціалізація.

The article discusses the impact of political socialization on the formation of civil competencies of students in secondary schools. Different views of researchers on the formation of civil competence of the individual in the educational process are characterized. The definition of the term "political socialization" is given, which includes not only the targeted impact of political institutions and processes on a person (political education), but also spontaneous ("off-system") influences and one's own activity aimed at mastering the political world around her.

The basic components of citizenship that determine the content of civil education are investigated; main stages and stages of political socialization; the relationship of civil education and the formation of the political culture of society. In addition, the article discloses a typology of political culture, which includes three types: paroikial (patriarchal), subjects, and activist. The interrelation of the features of the process of obtaining civil competence in the formation of the political culture of society is demonstrated. The importance of educating an educated citizen at various levels and in various types of education (formal, non-formal, informal) is emphasized.

The mechanisms for attracting students to decision-making in order to gain equal partnership and democratic interaction skills are justified, should also be manifested in the formation of partnership interaction between families and schools. The emphasis is made on the fact that political socialization and the formation of civil competencies are end-to-end and continuous processes in obtaining education.

The attention is concentrated on the stages of personality development associated with the assumption of the role of other people: imitation, gaming and the stage of collective games. Four phases of political socialization of an individual from 3 to 13 years are characterized: politicization, personalization, idealization, institutionalization. Important at these stages is the consistency of political narratives and practical activities.

A list of National standards for partnerships between families and schools is presented, showing exactly what actions help students achieve success and harmoniously socialize, as well as the results of a study of civil education in Ukraine.

Key words: civil competence, civil education, components, political culture, political socialization.

УДК 373.015.31

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-2-40>

Косьмій О.М.,

канд. політ. наук, доцент,
завідувач сектору вчительської професійної майстерності та авторського педагогічного новаторства відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Інституту модернізації змісту освіти
Самойленко Г.Е.,
методист вищої категорії сектору вчительської професійної майстерності та авторського педагогічного новаторства відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Інституту модернізації змісту освіти

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Реформування системи освіти в Україні є вимогою часу. Затвердження Концепції Нової української школи передбачає перехід від системи засвоєння знань, до формування компетентностей реалізацію особистісно – орієнтованого підходу до навчання.

Ініціативність і підприємливість, соціальна і громадянська компетентність, обізнаність і самовираження у сфері культури, екологічна грамотність і здорове життя, вміння вчитися впродовж життя, м'які навички, які стосуються критичного мислення, вміння аргументувати свою позицію – саме цього очікує від школи суспільство.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Витоки концепції політичної соціалізації мітяться ще в роботах класиків зарубіжної політичної думки: Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, М. Вебера та інших. Питання соціалізації розкриваються у роботах Ч. Кулі і Дж. Міда, Е. Еріксона, Ж. Піаже, Т. Парсонса, Ф. Боаса, А. Маслоу, Ф. Б. Скіннера, Г. Лассуела, Р. Мілібенда, Б. Стесі, Р. Даусона, К. Превітта, Р. Даля, Ф. Конверса, В. Харта, Д. В. Ольшанського, Б. Малиновського та інших.

Сутність та структуру громадянської компетентності, процес її формування у свої роботах розкривали сучасні дослідники освіти: Л. Корінна, Т. Ремех, О. Овчарук, О. Сухомлинська, Ю. Підлісна, В. Степаненко, Т. Ладиченко, А. Нікітін, В. Оржеховський, О. Охредько, С. Позняк, С. Рябов, К. Чорна та інші.

Якщо формування громадянської компетентності докладно розглянуте у наукових публікаціях і здебільшого є керованим процесом та передбачає цілеспрямований педагогічний вплив на здобувачів освіти, то політична соціалізація є більш широким явищем, включає в себе як цілеспрямований вплив, так і стихійний через дію різних агентів. Тому на сьогодні залишається недостатньо вивченим питання формування громадянської компетентності у процесі соціалізації з врахуванням усіх вікових та соціальних особливостей становлення сучасної особистості.

Метою статті є визначення впливу основних стадій та етапів політичної соціалізації на процес формування громадянських компетентностей учнів.

Виклад основного матеріалу. У концептуальних засадах реформування української школи визначено десять основних компетентностей, якими повинен володіти сучасний випускник. Серед них зазначено соціальну та громадянську компетентності, що передбачають усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Досвід країн з розвиненими демократіями дає можливість поглянути на громадянську освіту не як на предмет, а як напрям та освітню політику, що має постати у центрі уваги освітян та суспільства [8, с. 12]. Відповідно до європейських традицій громадянська освіта – це не окремий предмет, модуль чи урок, а складник, який інтегровано у весь процес навчання.

При формуванні громадянських компетентностей важливо пам'ятати, що розрізняють три основних компонента громадянства: цивільний компонент, який містить права, звернені до особистих свобод; політичний компонент, тобто право на

участь у здійсненні політичної влади, право голосу і участі в парламентських інституціях; соціальний компонент, який відповідає правам на відповідні стандарти життя, рівний доступ до освіти, охорону здоров'я, житло і мінімальний рівень доходів. Усі ці компоненти формують і визначають зміст громадянської освіти.

Виховання освіченого громадянина має відбуватися на усіх рівнях впровадження освіти [3, с. 160]: формальному (регулярне структуроване навчання в рамках освітньої установи з видачею визнаного документу, з хронологічно визначеним переходом від нижчого ступеня до вищого), неформальному (навчання поза формальною системою освіти, яке не закінчується отриманням визнаного документу, наприклад, участь у тренінгах, семінарах, дискусіях); інформальному (незаплановане навчання, яке може здійснюватися у сімейному колі, під час спілкування із знайомими, однолітками, через використання ЗМІ, що відбувається нерегулярно і незаплановано, має несистемний характер). Якщо інформація (щодо держави, політичної системи та влади, ролі людини в політиці), яка передається на цих рівнях освіти, суперечитиме одна одній, то політична соціалізація відбуватиметься негармонійно.

Громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує: громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави; громадянські уміння та досвід участі у соціально – політичному житті суспільства та практичного застосування знань; громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства [5, с. 14].

Політична соціалізація забезпечує набуття індивідом уміння орієнтуватися у політичному просторі й виконувати в ньому певні владні функції. Найкращим етапом людського життя для такого процесу є дитинство і юність, коли формуються базові життєві принципи та цінності, засвоюються механізми взаємодії з іншими особами та інституціями.

Як зазначає Д.В. Ольшанський: «Поняття «політична соціалізація» ширше, ніж поняття політичного виховання, навчання або просвіти». Воно включає в себе не тільки цілеспрямований вплив політичних інститутів і політичних процесів панівної політико-ідеологічної системи на людину, але і стихійні («позасистемні») впливи, а також власну активність людини, направлену на освоєння навколишнього її політичного світу. Людина здатна вибирати з запропонованого їй набору політичних позицій ті, що відповідають її внутрішнім перевагам і переконанням, причому не тільки усвідомленим, але і неусвідомленим. Більш того, людина

має можливість чинити зворотній вплив на систему (у межах якої відбувається соціалізація) і її агентів, що перетворює цей процес з механічного «впливу» системи на пасивного індивіда у взаємну адаптацію індивіда і системи один до одного. Становлення саме такого механізму є необхідним для створення політичної культури демократичного суспільства [9, с. 130].

Теорія соціалізації особистості Ч. Кулі і Дж. Міда досить вдало пояснює цей процес. Згідно з поглядами останнього, розвиток особистості включає три стадії, зв'язані з прийняттям на себе ролі інших людей: імітації, ігрової та стадії колективних ігор [11, с. 101].

На стадії імітації діти копіюють поведінку дорослих, ще не розуміють її, тут важливим є наявність позитивного зразка конструктивної соціальної взаємодії, прояву громадянських якостей та рис.

Ігрова стадія характеризується усвідомленням дітьми своєї поведінки як виконання певних ролей дорослих (клерка, бізнесмена, космонавта, політика і так далі). На стадії колективних ігор діти навчаються усвідомлювати очікування не тільки близької людини, але і всієї групи, оцінюють свою поведінку відповідно до норм і стандартів інших людей.

Первинна політична соціалізація характерна для дитячого віку. Американські політологи Д. Істон і Дж. Денніс вважають, що вона починається вже з 3 років. При цьому перші дитячі враження відіграють важливу роль у цьому процесі. Вони пов'язані з початком соціальної ідентифікації дитини і тримаються найбільш ефективно. Виділяються чотири фази політичної соціалізації особистості з 3 до 13 років.

Політизація характеризується безпосереднім сприйняттям політичного життя, здійснюваним у процесі взаємодії з батьками і близькими людьми. У цей час дитина формує своє сприйняття на основі їх суджень і почуттів із питань політичного життя. Вона розуміє, що крім влади вдома та у школі, існує ще й зовнішня влада, яка знаходиться поза сім'єю та за нею.

Персоналізація – дитина персоніфікує політичну владу. Політична система усвідомлюється і уособлюється для дитини через певні політичні «особистості» і фігури, що належать до влади, наприклад, президента країни, поліцейський, яких вона часто бачить на екрані телевізора або на вулиці. У результаті соціалізації на цій стадії у дитини складається певне уявлення про те, як слід вести себе по відношенню до представників влади. На цій стадії відбувається усвідомлення політичної влади через політичні фігури, які її символізують – президента, міліціонера.

Ідеалізація тим фігурам, що найбільш важливі і помітні в політичному житті, приписуються тільки позитивні якості і властивості, пов'язана виключно з позитивними оцінками та емоціями. Набуває

в дитинстві позитивне ставлення до влади може зберігатися і в дорослому віці. Тому особистість готова до добровільної політичної підтримки представників влади.

Інституціоналізація – нагромадження політичного досвіду і уявлень, з поступовим ускладненням образу політичної картини світу здійснюється перехід від персоніфікованого уявлення про владу і політику до над особистісного, інституціонального рівня. Формується усвідомлення політичної системи як складного утворення, що включає державу, партії, органи правосуддя, поліцію і так далі [7, с. 256].

За результатами дослідження громадянської освіти в Україні, яке проводилося у 2013 році, 96% вчителів зазначили, що саме в школі можна навчити та виховати Громадянина, а одним із недоліків цієї освіти учасники освітнього процесу назвали підготовку молоді до пасивної участі у політичному житті.

Формування громадянської компетентності є важливим для становлення політичної культури суспільства. Типологія політичної культури Г. Алмонда і С. Верби включає три типи: паройкіальну (патріархальну), підданську і активістську [4, с. 124–126]. Паройкіальний (патріархальний) тип характеризується пасивністю і незацікавленістю громадян у політичному житті. Підданський – абсолютною довірою та підтримкою влади, агресивністю до політичних опонентів. Активістський – відображає зацікавленість громадян не у тому, що їм дає держава, а у власній ролі у політичних процесах, що деколи ускладнює процес прийняття рішень. У подальшій своїй роботі дослідники визначили змішаний тип – громадянську політичну культуру, яка поєднує деякі риси попередніх типів і характерна для демократичного суспільства.

Г. Алмонд і С. Верба довели, що «раннє залучення індивіда у дитячому віці до прийняття рішень у родині визначає його політичну активність, зміцнює переконання в достатній дієвості й практичній користі власної участі в політиці» [4, с. 128].

Таким чином, важливим кроком до формування громадянської компетентності є залучення дітей до прийняття рішень, оскільки оволодіння навичками рівноправного партнерства є необхідним для побудови демократичної держави [1]. Дослідник Р. Харт розкрив вісім «Сходинок дітей у прийнятті рішень»: перша сходинка – маніпуляція (діти не мають реального розуміння проблеми, роблять чи говорять те, що хочуть від них дорослі). Друга – декорація (діти беруть участь у акції та подіях, але не усвідомлюють їх значення). Третя – пасивна участь дітей – балаканина (діти висловлюються щодо проблеми, але реальні корки щодо впровадження висловлених ідей не здійснюються). Четверта – призначення дорослими й інформування (дорослі запрошують дітей

до участі, але діти обмежені лише інформацією, що їй надають дорослі). П'ята – консультування й інформування (діти ступають консультантами проекту). Шоста – рішення ухвалюються з ініціативи дорослих разом із дітьми. Сьома – рішення приймаються з ініціативи дітей під керівництвом дорослих. Восьма – рішення ухвалюються з ініціативи дітей у партнерстві з дорослими [6, с. 47]. Проходження цих сходинок відповідає основним етапам соціалізації дитини. Особливістю цього процесу є перехід від неучасті (сходинки 1–3) до формальної участі (4–5) і до реальної участі у процесі прийняття рішень (6–8).

Зразки колегіального прийняття рішень та здатності індивідів впливати на соціальні процеси яскраво демонструються у повсякденному житті на прикладі взаємодії учнів, батьків та вчителів (разом із шкільною адміністрацією). Саме форма та способи взаємодії цих акторів є потужним механізмом політичної соціалізації учнів: якщо взаємодія носить авторитарний характер, то про формування демократичної культури у наступного покоління не може йти мова; якщо взаємодія є партнерською та вибудовується на демократичних принципах, то це сприяє формуванню громадянської свідомості та компетентності в учнів.

Національна асоціація батьків та вчителів (РТА) Великої Британії опублікувала список Національних стандартів партнерства між сім'ями та школами, що показують, які саме дії допомагають учням досягнути успіху та гармонійно соціалізуватися. Ось шість стандартів:

1. Залучення усіх родин до шкільної громади. Сім'ї – активні, бажані, важливі учасники шкільного життя, які взаємодіють між собою й зі шкільними працівниками впливають на те, що учні вивчають та роблять у класі.

2. Ефективне спілкування. Сім'ї й працівники школи налагоджують регулярний двосторонній змістовний діалог на тему навчання.

3. Підтримка успіху учнів. Сім'ї й шкільний персонал постійно співпрацюють, щоб сприяти навчанню й здоровому розвиткові учнів удома і в школі, а також дають їм можливості поглибити знання й поліпшити навички, щоб робити це ефективно.

4. Захист кожної дитини. Сім'ї мають право виступити на захист своєї дитини чи інших дітей, щоб гарантувати, що до учнів справедливо ставляться і що ті мають доступ до освітніх можливостей, які допоможуть їм досягнути успіху.

5. Розподіл повноважень. Сім'я і школа – рівноправні партнери, коли йдеться про ухвалення рішень, що стосуються дітей; вони разом творять і змінюють правила, методи й програми.

6. Співпраця з місцевою громадою. Сім'ї та шкільні працівники співпрацюють з учасниками

місцевої громади, щоб гарантувати учням, родинам і працівникам додаткові освітні можливості, доступ до місцевих ініціатив та участь у житті громади [10, с. 202–203].

Висновки. Варто зазначити, що формування громадянської компетентності тісно пов'язано із процесом політичної соціалізації учнів. Під час формування суспільно значущих цінностей та навичок необхідно зважати на вікові особливості розвитку учнів, на ту фазу політичної соціалізації, у якій знаходяться діти; які фактори та агенти соціалізації впливають на учнів і яким чином відбувається цей вплив; свідками якої взаємодії у навчальному просторі є учні і наскільки вони залучені до прийняття рішень. Лише беручи до уваги всі ці фактори, стає можливим гармонійний розвиток та соціалізація наступного покоління.

Подальші наукові розвідки в цій царині можуть стосуватися вивчення можливостей впливу учнів на прийняття рішень у різних сферах життя як фактора формування громадянської компетентності, а також педагогічний потенціал використання scrum технології у цьому процесі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Butler I. Children's involvement in family decision-making / I. Butler,
2. M. Robinson, L. Scanlan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jrf.org.uk/report/childrens-involvement-family-decision-making>.
3. Hart R. Children's Participation: from Tokenism to Citizenship. Italy, 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf.
4. Th. J. La Belle, Formal, Nonformal and Informal Education: A Holistic Perspective of Lifelong Learning // International Review of Education. Vol. 28. 2. 1982. 159–175 p.
5. Алмонд Г.А. Гражданская культура и стабильность демократии / Г.А. Алмонд, С. Верба // Полис. 1992. № 4. С. 122–134.
6. Іванюк І.В. Аналітичний звіт. Стан громадянської освіти в Україні / І.В. Іванюк, О.В. Овчарук, А.Б. Терещенко. К., 2013. 104 с.
7. Кияниця З.П. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрович. Ч. 1. К., 2017. 256 с.
8. Москаленко В.В. Соціальна психологія : Підручник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Упоряд. Л. Гриневич та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
10. Ольшанский Д.В. Политическая психология. СПб. : Питер, 2002. С. 130.
11. Робінсон К. Школа Майбутнього. Львів : Літопис, 2016. 258 с.
12. Селзнер Н. Социология. М. : Феникс, 1998. 688 с.